

KIRGIZİSTAN'DA DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARI

Doç. Dr. Ahmet Burçin YERELİ* / Yard. Doç. Dr. Seyfi YILDIZ** / Yaşar AYYILDIZ***

Gelişmekte olan ülkelerde, genellikle, yurtiçi sermaye birikimi yetersiz ve tasarruf eğilimi düşüktür. Bu nedenle, son yıllarda bu ülkelerde doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının önemi giderek artmıştır. Ancak, iktisadi büyüme ve kalkınma açısından yurtiçi yatırımları finanse edebilecek yabancı kaynakları ülke ekonomisine dâhil edebilmek siyasi bir ciddiyet gerektirmektedir. 1991 yılından bu yana kendi iktisadi düzenini inşa etme çabasında olan Kırgızistan için de doğrudan yabancı sermaye yatırımları büyük önem taşımaktadır. Yurtiçi kaynakların kıtlığı nedeniyle yabancı kaynaklara duyulan gereksinim yabancı sermayenin teşvik edilmesi için alınması gereken önlemlerin neler olması gerektiği konusunu sıklıkla ülke gündemine taşımaktadır.

Kırgızistan, bir geçiş ekonomisi ve aynı zamanda gelişmekte olan bir ülke olarak yeni teknolojilere ulaşmak, teknoloji ve bilgi transferini ülkesine çekmek zorundadır. Ülke ekonomisinin en önemli konularından biri olan işsizlik sorununu çözebilmek açısından yeni istihdam sahaları açmak mecburiyetindedir. Özellikle, sahip olduğu doğal kaynakların işletilebilmesi için gereken teknoloji ve finansman ihtiyacını karşılaması nedeniyle yabancı sermaye yatırımları büyük önem taşımaktadır.

Kırgızistan, 1992 yılından bu yana piyasa ekonomisi koşullarını sağlamaya çalışmaktadır. Bu nedenle de, açık bir ekonomi olma hedefi yönündeki çabaları çok yönlü olarak devam etmektedir. Bu çalışmada açık ekonomi olmanın temel belirleyicilerinden biri sayılan yabancı sermaye girişi yönüyle Kırgızistan inceleme konusu yapılacaktır. Ancak, Kırgızistan'da portföy yatırımlarının gerçekleştirilebileceği bir sermaye piyasası tam anlamı ile henüz oluşturulabilmiş değildir. Bu nedenle çalışmada portföy yatırımları ihmal edilerek, doğrudan yabancı sermaye yatırımları üzerinde ağırlıklı olarak durulacaktır.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımları, 2003 yılında dünyadaki genel düşüş eğiliminin hemen ardından müteakip yıllarda yükselme trendine geçmiştir. Son birkaç yıldır bu artış devam etmektedir. Bu açıdan genel olarak Orta Asya ve özel olarak Kırgızistan'da da durum dünya konjonktürüne paralel bir seyir izlemektedir.

1. Yabancı Sermaye Kavramı

Ülkelerin iktisadi büyüme ve kalkınma çabaları zaman zaman kendi öz kaynakları ile karşılanamayacak boyutlara ulaşabilmekte ve ek finansman kaynaklarına ihtiyaç duyulmak-

* Hacettepe Üniversitesi, İ.İ.B.F., Maliye Bölümü Öğretim Üyesi ve Kırgızistan-Türkiye MANAS Üniversitesi, İ.İ.B.F. Maliye Bölümü Öğretim Üyesi

** Hitit Üniversitesi, İ.İ.B.F., Maliye Bölümü ve Kırgızistan-Türkiye MANAS Üniversitesi, İ.İ.B.F. Maliye Bölümü Öğretim Üyesi

*** Kırgızistan-Türkiye MANAS Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

tadır. Yabancı sermaye bu noktada ortaya çıkan ve kalkınmanın finansmanında önemli rol üstlenebilen iktisadi bir araçtır. Literatürde yapılan tanımlamalar ışığında genel olarak yabancı sermaye "bir ülkenin, karşılığını değişik şekillerde ileride ödemek üzere, kısa sürede ekonomik gücüne ekleyebileceği ve başka ülkelerden temin ettiği mali ve teknolojik kaynaklar" olarak ifade edilebilir (Pehlivan ve Günaydın, 1996: 1). Bir başka tanıma göre ise "yabancı sermaye, yabancı bir kaynağın ülkeye lisans anlaşmaları, portföy yatırımı ve üretime yönelik olarak doğrudan yatırım şeklinde ithal edilmesini ifade etmektedir (Abanuz, 2004: 1; Akdiş, 1998: 61-90). Aynı konuda yapılan bu ve benzeri tanımlarda ele alınan ortak özelliklere göre yabancı sermaye hareketlerini başlıca üç başlık altında toplayabiliriz:

Gelişmiş ekonomiler tarafından gelişmekte olan ekonomilere yapılan bağış, hibe ve kredi şeklindeki "resmi sermaye hareketleri",

- Ticari koşullar altında sermayenin bir ülkeden diğerine hareketini ifade eden ve "portföy yatırımı" olarak da adlandırılan "özel sermaye hareketleri",

- Doğrudan yabancı sermaye yatırımları.

Genel olarak uluslararası literatürde uluslararası sermaye akımları yabancı portföy yatırımları (Foreign Portfolio Investments - FPI) ve doğrudan yabancı sermaye yatırımları (Foreign Direct Investments - FDI) olarak ele alınmaktadır. Bunları şu şekilde tanımlayabiliriz (Yıldırım, 2004: 2):

- Yabancı Portföy Yatırımları: Riske uygun en yüksek getirinin sağlanması için diğer bir ülkede hisse senedi, tahvil, bono şeklinde yapılan, doğrudan yabancı sermaye yatırımları dışındaki yatırımlardır.

- Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları: Direkt olarak diğer bir ülkedeki varlıkların sahiplerine yapılan fabrika, teknoloji v.b konularındaki yatırımlardır.

Bu bağlamda, bir firmanın üretimini, kurulu olduğu ülkenin sınırları ötesine yaymak üzere

yabancı ülkelerde tesis kurması veya mevcut üretim tesislerini satın alması doğrudan yabancı sermaye yatırımı olarak nitelendirilir (Abanuz, 2004: 2).

2. Gelişmekte Olan Ülkeler Açısından Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Önemi

Doğrudan yabancı sermaye yatırımları özellikle geçiş ekonomilerinin dünya ekonomisi ile bütünleşmesinde ve küreselleşmede itici bir güç olmuştur. Aynı zamanda doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının sebep olduğu kurumsallaşma süreci de girdikleri ve içerisinde bulundukları ulusal politikalarda hem ekonomik hem de politik değişikliklere neden olmaktadır. Sovyetler sonrası geçiş ekonomisi ülkelerinden özellikle orta ve doğu Avrupa ülkelerinde ekonomik ve politik gelişmeler bunun en belirgin örneklerinden biridir. Doğrudan yabancı sermaye yatırımları geçiş ekonomilerindeki geçiş sürecini başarılı kılmak ve belirli bir yöne yaklaştırmakta iken; barış ve güvenliğin de en önemli garantörü olarak görülmektedir (Sohinger, 2005: 73-94).

OECD'nin yapmış olduğu bir tanıma göre doğrudan yabancı sermaye yatırımı; "asıl firma aracılığı ile donanım ve teçhizat benzeri fiziksel bir malın satın alınması ya da yabancı bir ülkede gerçekleştirilen ticari işlemler"dir.

Gelişmekte olan ülkelerin doğrudan yabancı sermaye yatırımlarına yönelik beklentilerinde etkili olan çok değişik faktörler mevcuttur. Bu ülkelerin iç tasarrufları yetersiz olduğundan yatırımlarının finansmanını borçlanma ve yabancı sermaye ile karşılamak gibi bir zorunlulukları bulunmaktadır (Karaköy, 2006: 2). Ancak, makroekonomik dengeler üzerindeki çeşitli potansiyel olumsuz etkileri nedeniyle borçlanmadan ziyade doğrudan yabancı sermaye yatırımı elde etme çabası, özellikle bahsedilen bu tür ülkeler açısından neredeyse son yirmi yıldaki en önemli politika amacı olmuştur (Sohinger, 2005: 73-94).

Öte yandan geçiş ekonomilerinde de yabancı sermaye yatırımları önemli bir ekonomik araç

olarak görülmekte ve özellikle doğrudan yabancı sermaye yatırımları potansiyel faydaları nedeniyle bir zorunluluk olarak kabul edilmektedir. Geçiş ekonomilerinin öncelikli olarak teknoloji ve bilgi transferi ihtiyacı içinde olmaları bunda önemli bir rol oynamaktadır (Demekas ve diğerleri, 2005).

Gelişmekte olan ülkelerin doğrudan yabancı sermaye yatırımlarına yönelik beklentilerinde etkili olan faktörler şu şekilde özetlenebilir:

a. Ekonomik Kalkınmanın Finansmanı

Gelişmekte olan ülkelerde yurtiçi tasarruflar, gelir dağılımının genelde bozuk olması ve kişi başına düşen milli gelirin düşüklüğü nedeniyle hızlı bir ekonomik kalkınmayı finanse etmekten uzaktır. Bu durum değişik dış tasarruf veya kaynakların bulunmasını gerektirir. Doğrudan yabancı sermaye yatırımları dış finans kaynağı olarak özellikle geçiş ekonomilerinde yatırım için gerekli sermaye stokunu artırarak büyüme-ye yardımcı olmaktadır. Potansiyel teknoloji transferleri de büyümenin temel motoru olarak kabul edilmektedir (Sohinger, 2005: 73–94). Ayrıca gelişmekte olan ülkelerdeki siyasi iktidarlar uzun vadeli yabancı sermaye girişlerini kalkınmanın önemli bir parçası olarak görmektedirler.

b. Makroekonomik Büyüklükler Üzerindeki Olumlu Etkiler

Doğrudan yabancı sermaye yatırımları girdikleri ülkelerdeki gelir oluşumu, sürdürülebilir büyüme, yatırımların artırılması, ihracat, döviz dengesi, ödemeler dengesi, enflasyon, faiz oranları ve vergi gelirleri gibi makroekonomik büyüklükleri olumlu yönde etkilemektedir. Yine doğrudan yabancı sermaye yatırımları, geçiş ekonomilerindeki firmaların rekabet güçlerini de artırarak ihracata dayalı üretim yapan ülkelerin ihracat artışlarını da desteklemektedir (Sohinger, 2005: 73–94).

Bunların yanı sıra doğrudan yabancı sermaye yatırımları üzerinde enflasyon, bütçe açığı, döviz kuru, ödemeler dengesi gibi makroekonomik değişkenler ile mali ve sosyal politikaların önemi yadsınamaz. Örneğin Baniak, Cukrowski

ve Herczynski (2002: 1–15)'nin ulaştığı sonuçlar göstermektedir ki temel makroekonomik esasların değişken olması doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının girişini azaltmaktadır. Makroekonomik ve hukuki kararsızlık da yatırımcıların aleyhte karar vermelerine sebep olmaktadır. Öte yandan, bu makroekonomik değişkenlerdeki sık dalgalanmalar uluslararası firmalara zorluklar çıkarabildiği gibi fırsatlar da sağlayabilmektedir.

c. Dış Ödemeler Dengesinin Finansmanına Katkı Sağlaması

Borçlanma dışı bir finans kaynağı olması doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının avantajlarından biri olarak kabul edilmekte ve genelde dış finansman açığı büyük gelişmekte olan ülkeler tarafından arzu edilip tercih edilmektedir. 1980 ve 1990'lardaki ödemeler dengesi krizleri borçlanma dışı sermaye elde etme yöntemlerinin önemini tekrar ortaya koymuştur (Demekas ve diğerleri, 2005).

d. Teknoloji ve Bilgi Transferi

Doğrudan yabancı sermaye yatırımları ülkedeki endüstriyel verimliliği artırarak, teknolojik gelişmelerin yakından takip edilmesini ve rekabetin artmasını sağlayarak üretilen ürünlerin nitelik, kalite ve miktarının ve üretim kapasitesinin yükseltilmesinde etkili rol oynamaktadır (Demekas ve diğerleri, 2005).

Doğrudan yabancı sermaye yatırımları ev sahibi ülkelere; sermaye, üretim becerisi ve kabiliyeti, teknoloji transferi ile birlikte yeni iş imkânları, istihdam, yönetim tecrübesi de getirmektedir (Baniak, Cukrowski ve Herczynski, 2002: 1–15).

e. Nitelikli İşgücünün Artması

Özellikle işsizlik sorununun yoğun olduğu ülkelerde, doğrudan yabancı sermaye yatırımları üretim ve istihdamı artırıcı, işgücü niteliklerini yükseltici etkilerinin bulunması nedeniyle tercih edilmektedir (Abanuz, 2004: 4–9).

f. İstikrar Etkisi

Ülkede ekonomik, sosyal ve siyasi istikrarın sağ-

lanmış olması gereği ve devamlılığı da doğrudan yabancı sermaye yatırımları üzerinde olumlu bir etkiye sahiptir (Abanuz, 2004: 4-9). Doğrudan yabancı sermaye yatırımları piyasa reformu gerçekleştiren ülkelerin birçoğu için iktisadi politika kararlarında hala en ön planda yer almaktadır (Baniak, Cukrowski ve Herczynski, 2002: 1-15).

Verimlilik amaçlı bir yatırım yapılması için makroekonomik ve politik durumu istikrarlı, kurumsal istikrara sahip, şeffaf ve açık bir piyasanın var olması çok önemlidir. İstikrar sadece yabancı yatırımın gelmesini değil aynı zamanda yatırımının türünü de belirler (Baniak, Cukrowski ve Herczynski, 2002: 1-15); başka bir ifade ile yabancı portföy yatırımları mı veya doğrudan yabancı sermaye yatırımları mı sorusunun cevabı iktisadi istikrara bağlıdır.

Geçiş ekonomileri göreceli olarak üçüncü dünya ülkelerine nispetle bir hayli gelişmiş olsalar bile, onların bu ihtiyaçları ve nispeten eğitilmiş bir işgücüne sahip olmaları avantajı nedeniyle doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını çekme potansiyelleri olduğu izlenimi vermektedirler. Bu konu da Boronsztejn, De Gregoria ve Lee (1995) tarafından yapılan çalışmalar sonucunda elde edilen bulgular da ev sahibi ülkelerin işgücü ne kadar eğitilmiş ise, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının net pozitif etkilerinin de o kadar büyük olabildiğini göstermektedir (Aktaran: Demekas ve diğerleri, 2005).

Geçiş ekonomilerinde doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını belirleyen faktörler üzerinde çok sayıda araştırma, alan çalışması ve ekonometrik çalışma mevcuttur. Genel olarak bu çalışmalardan ortaya çıkan ortak sonuçlara göre gelişmekte olan ülkeler ve özellikle geçiş ekonomileri için doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını belirleyen ana unsurlar:

- Piyasa ekonomisine sağlam bir geçiş,
- Büyük çaplı bir özelleştirme girişimi,
- Politik ve iktisadi istikrarın derecesi

olarak üç ana başlık şeklinde sayılmaktadır (Baniak, Cukrowski ve Herczynski, 2002: 1-15).

Yine, Dunning (1993) ve Rugman (1998) tarafından yapılan çalışmaların neticesinde bahsedilen bu üç temel başlığa benzer faktörlerin geçiş ekonomilerinde doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını belirlediği tespit edilmiştir; (Aktaran: Baniak, Cukrowski ve Herczynski, 2002: 1-15). Bahsedilen bu çalışmada; "mülkiyet ve gayri maddi haklara sahip olma"dan kaynaklanan özel avantajlar, "iç teşvik (kolaylaştırıcı) avantajları" ve "yerleşime özel avantajlar" detayları ile belirlenmeye çalışılmıştır. Doğrudan yabancı sermaye yatırımları çekebilmede ulusal politika yapısı, iş kolaylaştırma, iktisadi motivasyonların varlığı gibi temel faktörler belirlenmiştir. Bahsedilen iktisadi motivasyonlar kaynak amaçlı, piyasa amaçlı ve verimlilik amaçlı şeklinde çok değişik olabilmektedir.

Yatırımcı firmalar lehindeki tüm avantajlara rağmen doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının belirli maliyetleri vardır. Bu maliyetlerin en önemlilerinden birincisi, dâhil olunan proje ile ilgili kontrolün elde tutulmasından kaynaklanan bir yönetme maliyeti, ikincisi ise projenin vadesi bitmeden elden çıkarma durumunda ortaya çıkan daha düşük fiyatla elden çıkarma maliyetidir (Itay ve Razin, 2005: 25).

3. Dünyada Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Gelişimi

1990'larda uluslararası sermaye hareketleri dünya ekonomisini ve dünya ticaretini şekillendiren önemli bir iktisadi faktör olmuştur. 1989 yılında gelişmekte olan ülke piyasalarına giren uzun vade net yabancı sermaye akımları 80 milyar dolar iken, 1997 yılındaki küresel krizin öncesinde bu rakam 344 milyar dolar seviyesine çıkmıştır. Ancak, 1999 yılında 280 milyar dolar seviyesine gerilemiştir. 2000 yılında ise gelişmekte olan ülke piyasalarına giren doğrudan yabancı sermaye yatırım miktarı 240 milyar dolara çıkmıştır (D.T.M., 2002: 1-10). Aslında, 1990'lı yılların sonundan itibaren gelişmekte olan ülkeler lehine bir atış trendi yaşanmaya başlamıştır (Öztürk, 2004: 110-111). Her ne kadar bu artış belli başlı bazı gelişmekte olan ülkelere yoğunlaşsa da, bu eğilim tüm geçiş ekonomilerine ve gelişmekte olan ülkelere yansıma potansiyeline sahiptir.

Tablo: 1

Seçilmiş Bazı Ekonomilerde¹ Doğrudan Yabancı Yatırımların G.S.M.H.'ya Oranı (%)

		1985	1990	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Dünya	Giriş	0	1	1	1	2	2	4	4	3	2	2	2	2
	Stok	6	8	9	10	12	14	16	18	20	21	22	23	23
Gelişmiş Ekonomiler	Giriş	0	1	1	1	1	2	4	5	3	2	1	1	2
	Stok	6	8	9	10	10	13	14	16	18	20	21	22	22
Gelişmekte olan Ekonomiler	Giriş	1	1	2	2	3	3	4	4	3	2	2	3	3
	Stok	8	9	12	13	17	20	25	25	27	26	27	26	27
Geçiş Ekonomileri	Giriş	0	0	1	1	2	2	3	2	2	2	3	4	3
	Stok	0	0	1	2	3	5	9	16	19	22	24	24	21
A.B.D.	Giriş	0	1	1	1	1	2	3	3	2	1	0	1	1
	Stok	4	7	7	8	8	9	10	13	13	13	13	13	13
B.D.T.	Giriş	NA	NA	1	1	2	2	2	2	2	2	3	3	3
	Stok	NA	NA	1	2	2	4	7	16	20	23	25	22	20

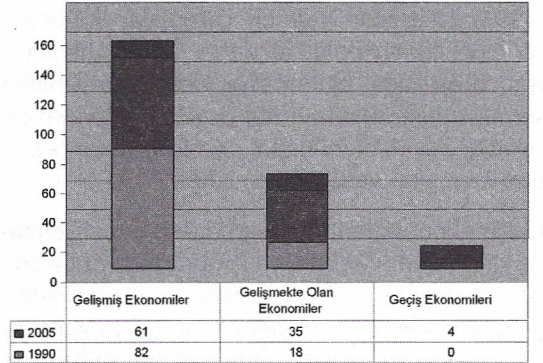
Kaynak: UNCTAD, Doğrudan Yabancı Yatırım Veritabanı, <<http://stats.unctad.org/FDI/tableView/tableView.aspx>>, 03.09.2007.

2005 yılında dünyadaki doğrudan yabancı sermaye yatırımı stoku % 23 ile dünya gayrisafi hâsılasının neredeyse dörtte birine ulaşmış bulunmaktadır. UNCTAD'ın verilerine göre 2002 yılında doğrudan yabancı sermaye yatırımı yapan 64.000 çok uluslu şirket (ÇUŞ) ve değişik ülkelerde onların kontrolünde 870.000 bağlı kuruluş mevcuttur. Tüm bu şirket ve bağlı kuruluşlarda 53 milyondan fazla kişi istihdam edilmiştir. Bu durum doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının önemini açıkça ortaya koymaktadır (UNCTAD, 2003; UNCTAD, 2006).

Son yıllarda, tüm dünyada, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarında bir artış söz konusudur. Ancak, gelişmekte olan ekonomilerdeki artışın aksine, geçiş ekonomilerinde bir düşüş görülmüştür. Aynı durum Bağımsız Devletler Topluluğu (B.D.T.)² üyesi ülkeler için de geçerlidir.

Şekil: 1

Ekonomi Gruplarına Göre Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Değişimi (%)

Kaynak: UNCTAD, Doğrudan Yabancı Yatırım Veritabanı, <<http://stats.unctad.org/FDI/tableView/tableView.aspx>>, 03.09.2007.

¹ Ülke gruplandırmaları UNCTAD'ın sınıflandırılmasına göre yapılmıştır. Bu sınıflandırmaya göre Geçiş Ekonomisi Ülkeleri Sovyetler Birliği sonrası bağımsızlıklarına kavuşan Batı Avrupa ve Asya'daki ülkelere oluşmaktadır.

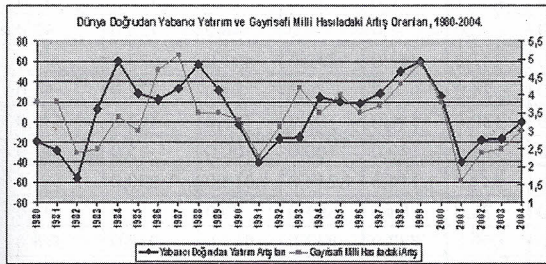
² Bağımsız Devletler Topluluğu (B.D.T.), Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından, 21 Aralık 1991 tarihinde, Alma-Ata zirvesinde kurulmuştur. Katılımcı ülke sayısı 12'dir. Baltık Cumhuriyetleri ve Türkmenistan ve (25 Ağustos 2005'ten beri tam üye değil) hariç, tüm eski Sovyetler Birliği Cumhuriyetleri üyedir. Üye ülkeler; Azerbaycan, Beyaz Rusya, Ermenistan, Gürcistan, Kazakistan, Kırgızistan, Moldova, Özbekistan, Tacikistan, Rusya Federasyonu ve Ukrayna'dır. BDT pazarı yaklaşık 240 milyonluk nüfusu ile dünyanın büyük pazarları arasında yer almaktadır.

Şekil: 1'de ekonomi grupları itibariyle 15 yıllık bir değişimin seyri görülmektedir. Daha çok gelişmekte olan ve nispeten de geçiş ekonomilerinin lehine bir görünüm söz konusudur. Geçiş ekonomileri dünyadaki toplam doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının % 4'ünü çekerken, gelişmekte olan ekonomiler paylarını % 18'den % 35'e yükselterek 15 yılda neredeyse iki katına çıkarmışlardır.

Yapılan bilimsel çalışmalar göstermiştir ki, son dönemde Asya ve Avrupa'daki gelişmekte ve geçiş sürecinde olan ülkelerden en fazla büyümeyi gerçekleştirenler en fazla doğrudan yabancı sermaye yatırımı çekebilenlerdir. Yine Bergsman, Broadman ve Drebenstov (2000)'un araştırmalarına göre; özellikle geçiş ekonomilerindeki doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının G.S.M.H. içindeki payının % 1 artması, o ülkelerdeki kişi başına milli geliri % 0,8 artırmaktadır (Aktaran: Baniak, Cukrowski ve Herczynski, 2002: 11-15). Doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile gayrisafi milli hâsıla arasındaki bu ilişki Şekil: 2'de görülmektedir.

Şekil: 2

Dünyada Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırım Girişi ve Gayri Safi Milli Hâsıladaki Artış Oranları

Kaynak: UNCTAD, Doğrudan Yabancı Yatırım Veritabanı, < <http://www.unctad.org/fdistatistics> >, 03.09.2007; IMF, Dünya Ekonomisi Veritabanı, < <http://www.imf.org/external/data.htm> >, 03.09.2007.

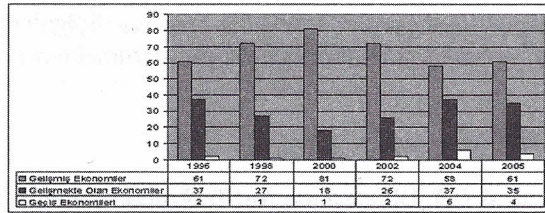
Öte yandan doğrudan yabancı sermaye yatırımları hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde genel olarak artmıştır. Ancak 1997

ekonomik krizlerinden sonra doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının artış hızında bir yavaşlama meydana gelmiş diğer özel sermaye akımları ise nispeten azalmıştır (WB-2001: 315-317). Şekil 2'de izlenebildiği gibi 2001 yılında bu oran dibe vurmuş ancak son birkaç yıldır tekrar artış trendine girmiştir.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımı girişindeki 2000'li yılların başına kadar geçen süreçte gelişmiş ülkeler lehine olan yapı, 2000 yılından itibaren geçiş ekonomisi ve gelişmekte olan ülkeler lehine dönmeye başlamıştır. Şekil: 3'te bu yapının yıllar itibariyle izlediği seyir görülmektedir.

Şekil: 3

Ekonomi Gruplarına Göre Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Gelişimi (%)

Kaynak: UNCTAD, Doğrudan Yabancı Yatırım Veritabanı, (FDI On-line), < <http://stats.unctad.org/FDI/TableView/tableView.aspx> >, 3.9.2007.

2000 yılından bu yana dünyada ve buna paralel olarak geçiş ekonomilerinde doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının miktarı azalma eğiliminde olduğu için, geçiş ekonomileri doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını çekme konusunda eskisine oranla daha fazla çaba sarf etmektedirler. Geçiş ekonomileri ilk basamak olarak gerçekleştirdikleri makroekonomik denge ve piyasa liberalizasyonunu sağlamanın ardından daha zor ve daha uzun ikinci aşama olan ekonomik ve politik reformları gerçekleştirme sürecindedirler. Bu nedenle global sermaye akımlarından tüm ülkeler ve bölgeler eşit oranda yararlanamamaktadır. Örneğin 1997 yılında net uzun dönem özel sermaye akımlarının % 83'ünü Batı Asya, Latin Amerika ve Avrupa'daki onbeş geçiş ekonomisi ülkesi almıştır (Sohinger, 2005: 73-94).

Genelde özel sermaye akımlarından en çok

faýdalanan ölkeler iyi eđitilmiş iřgücüne, iyi bir altyapıya, muntazam bir řekilde düzenlenmiř sermaye piyasalarına ve iyi bir ticaret ortamına sahip olan ölkeler olmuřtur.

Özel sermaye hareketleri içinde en önemli pay 1990'lı yıllardan itibaren doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının olmuştur. Dünya genelinde doğrudan yabancı sermaye yatırım tutarı 1994 yılı ile 1999 yılları arasında, 254 milyar \$'dan, 884 milyar \$'a yükselmiştir. Bu artış devam ederek 2000 yılında zirve yapmış ve 1,4 trilyon \$'ı aşmıştır.

4. Geçiş Sürecindeki Orta Asya Ülkelerinde Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Gelişimi

Doğrudan yabancı sermaye yatırımları üzerine yapılan çalışmalarda ölkeler arası ve bölgeler arası karşılaştırmalara sıkça yer verilmektedir.

rinde yeterli sayıda ve detaylı araştırmalar henüz yapılamamıştır. Bu ölkeler geçiş sürecinin tipik özelliklerini taşımaktadırlar. Ekonomileri ve nüfusları nispeten küçük ve gelişmenin henüz başlangıcında olmalarına rağmen genelde coğrafi olarak büyük bir alana sahiptirler.

Uzun yıllar sürdürölen planlı ekonomi tecrübesinin ardından Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri, ani bir kararla, 1990'lı yılların başından itibaren politika ve piyasa reformları gerçekleştirmek suretiyle açık ekonomiye dayalı bir model içine girmişlerdir. Birçok araştırmanın sonuçlarının da açıkça gösterdiği gibi bu dönemde geçiş ekonomilerindeki açık ekonomi politikaları doğrudan yabancı sermaye yatırımlarında önemli bir artışa sebep olmuştur.

Yukarıdaki tablodan da izleneceğı üzere, Rusya Federasyonu ile birlikte Orta Asya ölkelerinden Kazakistan'da net doğrudan yabancı sermaye yatırımlarındaki yıllık artış 1992 yılındaki ra-

Tablo: 2

Bazı B.D.T. Ülkelerinde Net Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları (Cari Fiyatlarla, Milyon \$)

		1992	1993	1995	1996	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Kazakistan	Giriş	100,0	1,3	964,0	1,1	1,1	1,4	1.283,0	2.835,0	2.590,0	2.092,0	4.113,0	1.738,0
	Stok	NA	1,3	2,9	4,0	6,5	8,0	10,1	13,0	15,5	17,6	22.327,0	25.152,0
Kırgızistan	Giriş	NA	10,0	96,0	47,0	109,0	44,0	-2,0	5,0	5,0	46,0	175,0	47,0
	Stok	NA	10,0	144,0	191,0	383,0	432,0	447,0	441,0	479,0	491,0	677,0	522,0
Tacikistan	Giriş	9,0	9,0	10,0	18,0	30,0	7,0	24,0	9,0	36,0	14,0	272,0	54,0
	Stok	9,0	18,0	40,0	58,0	106,0	113,0	136,0	146,0	182,0	195,0	467,0	522,0
Türkmenistan	Giriş	NA	79,0	233,0	108,0	62,0	125,0	126,0	170,0	100,0	100,0	-15,0	62,0
	Stok	NA	79,0	415,0	523,0	693,0	818,0	944,0	1.114,0	1.214,0	1.314,0	1.299,0	1,3
Özbekistan	Giriş	9,0	48,0	-24,0	90,0	140,0	121,0	75,0	83,0	65,0	70,0	1,0	45,0
	Stok	9,0	57,0	106,0	196,0	503,0	624,0	699,0	782,0	847,0	917,0	918,0	964,0
Federasyonu	Giriş	1,1	1,2	2,1	2,6	2,8	3,3	2.714,0	2.748,0	3.461,0	7.958,0	15.444,0	14,6
	Stok	71,0	183,0	345,0	426,0	373,0	731,0	32,0	53,0	70,9	96,7	117,9	132,5

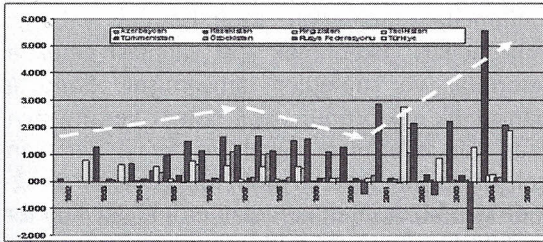
Kaynak: UNCTAD, Doğrudan Yabancı Yatırım Veritabanı, (FDI On-line), <<http://stats.unctad.org/FDI/tableView/tableView.aspx>>, 3.9.2007.

Özellikle, 1990 sonrasındaki geçiş ekonomileri ve eski Sovyet ölkeleri ile bunlar içinde de ağırlıklı olarak Doğıu Avrupa ve Güney Doğıu Asya ölkeleri üzerine çok sayıda araştırma ve inceleme yapılmıştır. Ancak, Orta Asya ölkeleri üze-

kamları katlayarak milyar dolarlara ulaşmıştır. Diğer Orta Asya ölkelerinden Kırgızistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Özbekistan'da ise net doğrudan yabancı sermaye yatırımlarındaki artış hayli mütevazı ölçülerde kalmıştır.

Şekil: 4

Bazı BDT Ülkelerinde Net Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları (Cari Fiyatlarla, Milyon \$)

Kaynak: The World Bank Group, World Development Indicators, 2004; UNCTAD, Doğrudan Yabancı Yatırım Veritabanı, <<http://stats.unctad.org/FDI/TableView/tableView.aspx>>, 03.09.2007.

Şekil 4'de görüldüğü gibi Türkiye ve Azerbaycan dâhil bu 8 ülkede 1992 yılında başlayan net doğrudan yabancı sermaye yatırımlarındaki artış

90'lı yılların ortalarında zirve yaparak 2000 yılında düşüş eğilimine girmiş; ancak tekrar dünyadaki gelişmelere paralel olarak yükselme eğilimine devam etmiştir.

Tablo 3'de ülkelerin gayrisafi milli hâsılaya oranına göre birinci satırda net doğrudan yabancı sermaye girişleri, ikinci satırda ise stok toplamalarının gayrisafi milli hâsılaya oranı verilmiştir. Bu ülkelerin net doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının gayrisafi milli hâsılaya oranı karşılaştırıldığında ise, 2002 yılı itibarıyla, en yüksek orana sahip olan ülke %11 ile Kazakistan'dır. Bu oran Rusya Federasyonu ve Özbekistan'da %1 seviyesindedir. Türkmenistan ve Tacikistan da ise ancak %2 ve %3 olmuştur.

2005 yılı rakamlarına göre, stok bazında ilk sırayı yine %45 ile Kazakistan almakta, %23, %22 ve %21 ile sırasıyla onu Türkmenistan, Tacikistan ve Kırgızistan takip etmektedir. Bu ülkeler arasında son iki sırada %17 ile Rusya ve %8 ile Özbekistan yer almaktadır.

Tablo: 3

Seçilmiş Bazı Ülkelerde Net Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları (G.S.M.H.'nin %'si Olarak)

		1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Kazakistan	Net Giriş	0	5	3	5	5	6	5	9	7	13	11	7	10	3
	Stok	NA	5	9	14	19	24	29	47	55	58	63	57	52	45
Kırgızistan	Net Giriş	NA	1	2	6	3	5	7	4	0	0	0	2	8	2
	Stok	NA	1	3	10	10	16	23	35	33	29	30	26	31	21
Tacikistan	Net Giriş	0	1	1	1	2	2	2	1	3	1	3	1	13	2
	Stok	0	1	2	3	6	8	8	10	16	14	15	13	23	22
Türkmenistan	Net Giriş	NA	3	4	11	5	4	2	3	3	4	2	2	0	1
	Stok	NA	3	8	19	22	24	24	21	23	25	27	28	25	23
Özbekistan	Net Giriş	0	0	1	0	1	1	1	1	1	1	1	1	0	0
	Stok	0	0	1	1	1	2	3	4	5	8	9	9	8	8
Rusya Federasyonu	Net Giriş	0	0	0	1	1	1	1	2	1	1	1	2	3	2
	Stok	0	0	0	0	0	0	0	0	12	17	21	22	20	17

Kaynak: UNCTAD, Doğrudan Yabancı Yatırım Veritabanı, <<http://stats.unctad.org/FDI/TableView/tableView.aspx>>, 03.09.2007.

5. Kırgızistan'da Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Genel Yatırım İklimi

Geçiş ekonomilerinde reform süreci başladıktan sonra ilk öncelik piyasa ekonomisi için yasal bir zemin hazırlamak olmuştur (Altay, 2001: 15). Bu nedenle tüm geçiş ekonomisi ülkeleri gibi Kırgızistan da gerekli yasal çalışmalara bağımsızlığın hemen sonrasında başlamıştır. Bu süreçte ayrıca çeşitli bölgesel yapılanmalara da gidilmiştir. Kırgızistan'ın doğrudan yabancı sermaye çekebilmek amacıyla yaptığı bu çalışmalar ülkenin içinde bulunduğu genel makroekonomik durum ve vergi yapısıyla da yakından ilgilidir.

Kırgızistan'da 2002 yılı verilerine göre yaklaşık 3000 yabancı işletme bulunmakta ve bunların istihdamı yaklaşık 16.000 kişidir (Sabırbekov, 2002: 73). Bu da Kırgızistan'ın yabancı yatırım çekmede ilk aşamayı bir ölçüde başardığının göstergesi olarak kabul edilebilir.

Kırgızistan yabancı yatırım elde etmeyi birinci öncelik olarak görmektedir. Bu nedenle de ülkedeki yatırım iklimini geliştirmek amacıyla "Yabancı Yatırım Çekme Sekreteryası" adıyla bir kurum oluşturulmuştur. Bu kurumun ana görevi yabancı yatırımların önündeki engelleri kaldırmaya çalışarak gerekli yatırım iklimini hazırlamaktır.³ Bu kurum daha sonra "Kırgız Cumhuriyeti Ekonomi ve Maliye Bakanlığı" bünyesinde "Doğrudan Yatırım Politikası Dairesi (The Department of Direct Investments Policy)" isimli bir daireye dönüştürülmüştür (K.C. Ekonomi ve Maliye Bakanlığı, 2007: 15).

Kırgızistan ciddi iktisadi ve idari reformlar yapmak niyetinde ve kararlılığındadır. Bunlardan bazıları; vergi idaresinin kalitesinin artırılması, kamu maliye politikasının geliştirilmesi, yolsuzluk ile mücadele edilmesi, finansal maliyetlerin düşürülmesi, gümrük ve ihracat denetimlerinin geliştirilmesi, organize suçlarla mücadele, yargı sisteminin iyileştirilmesi olarak sayılabilir. Bu konuda Türkiye Cumhuriyeti, Kırgızistan Cum-

huriyetine her türlü maddi ve teknik desteği sağlamakta, alt yapı yatırımlarını finanse etmekte, personel eğitimine yardımcı olmaktadır.

2001, 2002 ve 2003 yıllarında gerçekleştirilen yuvarlak masa toplantılarında Kırgız Hükümeti, iş çevreleri ve diplomatik çevrelerden gelen katılımcılar tarafından Kırgızistan'ın yabancı yatırımcıları çekebilmek için yapması gereken reformlar ve stratejiler tartışılmıştır. Sonuçta bankacılık sektörünü, yasal sistem ve altyapıyı esas alan reformlara dayalı ve detaylı bir plan geliştirilmiştir. Sekreteryanın tüm çabalarına rağmen gerekli yasal düzenlemelerdeki gecikmeler ve bürokrasideki aksaklıklar nedeniyle bu plan bazı alanlardaki başarılarına rağmen tam anlamı ile yaşama geçirilememiştir.⁴

Kırgızistan'ın yabancı yatırımcılar açısından mukayeseli üstünlüğü şu noktalarda kendini belli etmektedir: liberal ticaret rejimi, yatırımlara karşı tam koruma (güvence), limitsiz kâr transferi, serbest döviz rejimi, düşük iş maliyetleri, eğitimli işgücü, devlet otoritelerine doğrudan ulaşım, finans ve bankacılık, zengin yeraltı kaynakları ve madenler, inşaat, sanayi ve tekstil sektörlerindeki yatırım fırsatları, vergi denetiminin yetersizliği, muhasebe ve belge sisteminin keyfiliği.

Kırgızistan'da yabancılar ticari girişimlerde bulunabilir ve serbestçe hemen her türlü ticari aktiviteyi gerçekleştirebilirler. Ekim 1998 referandumu ile Kırgız vatandaşlarına verilen özel mülkiyet edinme hakkı, daha sonra kısmi olarak yabancılara da tanınmıştır. Yabancı girişimciler belirli koşullarda gayrimenkul satın alabilirler ya da 49 yıla kadar kiralama yapabilirler.

Gayri maddi haklar konusunda da önemli gelişmeler olmuştur. Dünya Ticaret Örgütü üyesi olarak Kırgızistan gerekli uluslararası standartlara iş hayatındaki uygulamalarda özellikle ticaret ve yatırım rejimindeki açılımları ile ulaşmaya çalışmaktadır.

Kırgızistan Orta Asya'da piyasa ekonomisine

³ Daha detaylı bilgi için bakınız: < <http://www.bisnis.doc.gov/bisnis/bisdok/CountryCommercialGuide2006.pdf> >, 12.05.2007.

⁴ Daha geniş bilgi için bkz. < http://www.bisnis.doc.gov/bisnis/new_bisnis.cfm >, 09.09.2007.

geçiş açısından en liberal ekonomik reformları uygulayan ülkedir. Temel bazı izin ve kayıt süreçlerinden sonra firmalar işlerine başlamakta dırlar. Birçok olumsuz koşula rağmen Kırgızistan, ekonomide istikrarın sağlanmasında önemli başarılar elde etmiştir (D.E.İ.K., 2006: 6). Piyasa ekonomisine geçiş süreciyle birlikte özellikle özelleştirme, yeniden yapılanma, fiyat serbestisi, döviz konvertibilitesi, modern ticari yasaların benimsenmesi ve dinamik bir mali sektör oluşturma yönündeki önemli çabalar göze çarpmaktadır.

Kırgız Yabancı Yatırım Kanunu yabancı yatırımcıları kamulaştırma ve millileştirme riskinden koruyan maddeler içermektedir. Kırgız Cumhuriyeti Yabancı Yatırım Kanunu'nun 18. maddesi uyuşmazlıkların çözümünü düzenlemektedir. Bu madde uyarınca gerekli yerel süreçlerin tüketilmesinden sonra uluslararası tahkim hakkı yabancı yatırımcılara verilmiş bulunmaktadır (Kurmanbekov, 2003: 29–37).

Ticari Arabuluculuk Kanunu anlaşmazlıklarda hem yerel hem de uluslararası arabuluculuğu kabul etmektedir. Kanuna göre mümkünse hakem tarafsız olmalıdır. Ancak Kırgızistan henüz (I.C.S.I.D.) "The International Center for the Settlement of Investment Disputes" üyesi değildir.⁵ 9 Haziran 1995'te bu anlaşma imzalanmasına rağmen henüz onaylanmamıştır. Fakat Kırgızistan 18 Mart 1997'de "1958 New York Konvansiyonu"⁶ üyesi olmuştur.

Kırgızistan'daki yatırımlar sadece bu ülkenin deışkenleri ve piyasa hacmi dikkate alınarak değil aynı zamanda tüm Orta Asya'da bulunan ve Kırgızistan'a komşu ülkelerin de piyasaları da düşünülerek yapılmaktadır. Çin ve Türkiye, sadece 5

milyon civarında bir nüfusa sahip ve nüfusunun çok az bir kısmı şehirlerde oturan ve kişi başına düşen milli geliri çok düşük olan Kırgızistan'da özellikle büyük serbest bölgeler oluşturmuşlardır. Kırgızistan ile bu ülkelerin ticaret yapma gayretlerini sadece Kırgızistan piyasası için değil muhtemelen 200 milyona yakın nüfusa hitap eden tüm Orta Asya piyasası düşünülerek atılmış bir adım olarak değerlendirmek gerekir.

15 Nisan 1994 tarihinde B.D.T. üyesi ülkelerden Azerbaycan, Ermenistan, Beyaz Rusya, Gürcistan, Kazakistan, Moldova, Rusya, Tacikistan, Türkmenistan, Ukrayna, Özbekistan ve Kırgızistan'ın katılımıyla bir serbest ticaret bölgesi antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşmaya taraf ülkeler, birbirlerinden ithal ettikleri ürünlerden gümrük vergisi ve katma değer vergisi almamaktadırlar. Ancak bu muafiyet tüketim mallarını, mobilya, video, televizyon, bilgisayar malzemeleri ve elektronik malzemelerle ilgili donanım malzemelerini kapsamamaktadır (K.C. Ekonomi ve Maliye Bakanlığı, 2007: 30).

Bunun dışında Rusya, Beyaz Rusya, Kazakistan, Tacikistan ve Kırgızistan gümrüklerle ilgili bir dizi başka anlaşmalar da imzalamışlardır. Bunların yanında B.D.T. üyelerinin birçoğunun üyesi olduğu karşılıklı muhtelif organizasyonlarda işbirliğine gidilmiş bulunmaktadır (Gümrük Birliği, EAEC, ECO vb).

Avrasya Ekonomi Topluluğu (Eurasian Economic Community, EAEC) Beyaz Rusya, Kazakistan, Kırgızistan, Rusya ve Tacikistan tarafından 10 Ekim 2000 tarihinde imzalanan antlaşmayla kurulmuştur. 2002 yılında Moldova ve Ukrayna, 2003 yılında da Ermenistan gözlemci olarak örgüte katılmışlardır. 25 Ocak 2006 tarihinde de

⁵ ICSID - Uluslararası Yatırım Anlaşmazlıkları Çözüm Merkezi (The International Center for the Settlement of Investment Disputes): 1965 yılında Dünya Bankası bünyesinde kurulmuştur. Merkez, arabuluculuk ve hakemlik davalarına bakan bir organdır. Tahkim ve Uzlaşma Panellerine ilişkin kurallar geliştirmekte, uzlaştırma komisyonu olarak iş görmektedir. Türkiye bu kuruma 1987 yılında katılmıştır. <http://tr.wikipedia.org>, 07.09.2007.

⁶ "Yabancı Hakem Kararlarının Tanınması ve Tenfizine Dair New York Konvansiyonu (1958)": Tahkim kararlarının uygulanmasına yönelik uluslararası bir konvansiyon (sözleşme)'dur. Prensi olarak, herhangi bir taraf ülkede yabancı hakem kararlarının uygulanmasını amaçlamaktadır. New York Konvansiyonu, Fransa (1981), Kanada, Türkiye (1982), İtalya (1983), Cibuti (1984), Hollanda (1986), Belçika, İsviçre ve Güney Kıbrıs (1987), İspanya ve Nijerya (1988), Çin-Güney Kore-Malezya-Rusya-Afrika ülkeleri- Cezayir (1989), Hong-Kong (1990), vd. gibi birçok ülke tarafından onaylanıp yürürlüğe konulmuştur (Onursal, 2007).

Özbekistan Avrasya Ekonomi Topluluğuna katılmıştır. 27 Nisan 2003 tarihli Duşanbe Zirvesinde, 2003–2006 yılları için öncelikli geliştirme programı uyarınca enerji, ulaştırma, tarım gibi reel sektör konularında işbirliğinin hızlandırılması hedef alınmıştır.

Ekonomik İşbirliği Örgütü (E.C.O.) Türkiye, İran, Afganistan gibi ülkeler tarafından ilk olarak 1985 yılında kurulan ve Sovyetler Birliği'nin yıkılmasıyla 1992 yılında diğer Türk Devletleri'nin de dâhil olduğu ekonomik bir örgüttür. Ekonomik İşbirliği Teşkilatı olarak da bilinmektedir. E.C.O.'nun hâlihazırda 10 üyesi bulunmaktadır: Türkiye, Pakistan, İran, Azerbaycan, Afganistan, Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan, Tacikistan ve Özbekistan. E.C.O. üyeleri kültürel ve ekonomik alanda işbirliğini hedeflemektedirler. 2015 yılına kadar serbest ticaret bölgesi olmak da hedefler arasında yer almaktadır.

Şanghay İşbirliği Teşkilatı da son zamanlarda dikkati çeken bölgesel yapılanmalardan biridir. Çin Halk Cumhuriyeti, Rusya, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan'ın 1196'da yılında oluşturdukları yapılanma Şanghay Beşlisi olarak anılırken, 2001'de Özbekistan'ın katılımıyla üye sayısı altıya çıkmıştır. Üye ülkeler 30 milyon 189 bin kilometrekare alana sahiptir. Bunun anlamı Avrupa ve Asya kıtalarının beşte üçü demektir. İçinde dünya nüfusunun Yaklaşık %30'unu barındırmaktadır. Kırgızistan bu teşkilatın tam ortasında ve tüm geçiş yollarının üzerinde bulunmaktadır.

Bu ve benzeri açılımlar daha da geliştirilebilirse, komşu ülke pazarlarına kolay ulaşılma avantajı ile Kırgızistan kendi piyasa küçüklüğü dezavantajını bölgesel konum avantajı ile aşabilir ve kendi lehine rahatlıkla çevirebilir.

6. Kırgızistan'da Yatırım İklimini Olumsuz Etkileyen Koşullar

Kırgızistan uzun yıllar siyasi otoriteden kaynaklanan sorunlarla mücadele etmiştir. Siyasi otoritenin tam olmaması ülkede başta ekonomik sorunlar olmak üzere birçok sorunu da beraberinde getirmiştir. Özellikle, 1992–2005 yılları arasında imalat sanayine fazla bir yatırım yapıl-

mamıştır. Mevcut ve olası hammadde kaynakları yeterince değerlendirilememiştir. Bu yıllarda Kırgızistan'da düşük büyüme hızı ve yüksek işsizlik ile birlikte giderek artan kayıt dışı ekonomi önemli ekonomik sorunlar arasında sayılabilir.

1991 sonrasındaki geçiş sürecinde izlenen yanlış politikalar nedeniyle özelleştirme uygulamalarında geç kalınmıştır. Önceki sistemden kalan kamu işletmelerinde gerekli modernizasyon çalışmaları yapılamamış, bu kuruluşların idari yapılanmaları çağın gereklerine uyudurulamamıştır. Bazı kamu malları çok hızlı ve hemen hemen bedava sayılacak fiyatlar üzerinden elden çıkarılmıştır. Yurtiçi üretimde istenen büyüme sağlanamayınca dış ticaret açığı da artmıştır. Nitekim 2006 yılında, 786 milyon dolarlık ihracata karşılık, ithalat 1,260 milyar dolar olarak öngörülmüştür.

Kırgızistan'da halen gelir dağılımındaki dengesizlik çok büyük; halkın gelir düzeyi çok düşüktür (Sabirbekov, 2002: 74). Gayrisafi yurtiçi hâsılanın %2,7'sini nüfusun ilk %10'luk dilimi, %31,7'sini de son %10'luk dilimi almaktadır. Bu da tasarruf ve birikime ve dolayısı ile yatırıma yönelme yerine, zorunlu ihtiyaçları karşılama ya da lüks tüketime yönelme eğilimlerini artırmaktadır.

Kırgızistan'da bir diğer sorun da bürokrasideki hantal ve ağır yapı ile birlikte kamu kurumlarında çalışanların yetkilerini geniş yorumlayarak uyuşmazlıklara neden olmalarıdır.

7. Kırgızistan'da Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Gelişimi, Yapısı ve Özellikleri

Kırgızistan ekonomisinin büyümesi ve küreselleşme sonucu dünya ekonomisinde serbest hareket edebilen yabancı sermayeyi çekebilmesi, yetersiz sermaye birikimi nedeniyle, büyük ölçüde yabancı yatırımları teşvik edici politikaların geliştirilmesine ve bu kapsamda elde edilen yabancı sermaye miktarına bağlıdır (Acartürk ve Arslaner, 2004: 3).

Tablo 4'den de görüleceği üzere, 1993 yılında 10 milyon dolarla başlayan net doğrudan yabancı sermaye girişi, 1998 yılına kadar 87 milyon dolar seviyesine çıkmıştır. Ancak, 2000'li yıllar-

rın başındaki büyük krizden etkilenerek 2000 ve 2001 yıllarında düşmüştür. 1997 yılında çıkarılan Yabancı Yatırımlar Hakkındaki Kanun ve uygulanan teşvik tedbirleri bu düşüşü önleyememiştir.

linda 6,8 kez daha büyüyerek 2,2 milyon dolara yükselmiştir. Ancak bu artış daha sonra devam edememiştir. 2006 yılının Eylül ayı itibariyle 11 bin dolar seviyesinde kalmıştır.

Tablo: 4

Kırgızistan'da Net Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları

	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Cari Fiyatlarla (Milyon \$)	0	10	38	96	47	83	87	38	-7	-1	5	46	131	101	89
G.S.M.H.'nin %'si	0	0,49	2,27	5,79	2,58	4,74	6,63	3,55	-0,18	0,33	0,30	2,60	0,71	0,55	0,47

Kaynak: K.C. Milli İstatistik Komitesi, World Development Indicators, The World Bank Group ve Transition Report 2006 ile E.B.R.D. verileri kullanılarak oluşturulmuştur.

2002 yılından itibaren artmaya başlayan net doğrudan yabancı sermaye yatırım girişleri 2003 yılında 46, 2004 yılında ise ancak 131 milyon dolar seviyesine ulaşabilmıştır. Bu rakam başlangıç seviyesine oranla yüksek gibi görünse de gayrisafi milli hâsılaya oranlandığında 0,71 gibi çok düşük bir seviyede kalmaktadır. 2005 ve 2006 yıllarındaki gerçekleşmeler ise 101 ve 89 milyon dolar seviyelerine düşmüştür. Bu açıdan Kırgızistan doğrudan yabancı sermaye yatırımları çekmede tam anlamıyla başarılı olamamıştır.

2004 yılında toplam doğrudan yabancı sermaye yatırımları girişi 175,5 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Yılsonu itibariyle toplam doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının %53'ünü imalat sanayi oluşturmuştur. Bir önceki yıla göre %27,1'lik artışla imalat sanayine giren doğrudan yabancı sermaye yatırımı miktarı 92,9 milyon dolar olmuştur. Bu miktar 2005 yılının Eylül ayı itibariyle 61 milyon dolara ulaşmıştır. İkinci sırada ise %14'lük payı ile özel kullanım amaçlı ticari dağıtım ve motorlu araçlar tamirâtı bulunmaktadır. Daha sonra sırasıyla finansal aktiviteler, maden endüstrisi, tarım, avcılık ve ormancılık alanı, gayrimenkul işlemleri, kiralama ve hizmet sektörü gelmektedir.

Elektrik üretim ve dağıtımı, gaz ve su alanlarında yapılan yatırımlar bir önceki yıla göre 2004 yı-

2004 yılında, tarım, orman ürünleri ve avcılık alanlarına yapılan yatırımlar bir önceki yıla göre 4,9 kez artmış ve 9,7 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Finans alanında yapılan doğrudan yabancı sermaye yatırımları da bir önceki yıla göre 2004 yılında 2,7 kez daha büyüyerek 10,8 milyon dolara yükselmiştir. 2006 yılının Eylül ayı itibariyle tarım, orman ürünleri ve avcılıktaki yatırım girişindeki düşüşe nazaran, finans alanında aynı dönemde 3 kattan daha fazla artış yaşanmış ve yatırımlar devam ederek 33,6 milyon dolara ulaşmıştır.

2004 yılında gayrimenkul işlemleri, kiralama ve hizmet sektöründe yabancı yatırımlar bir önceki yıla göre 2,5 kez; nakliye ve iletişim alanında 1,5 kez; özel kullanım amaçlı ticari dağıtım ve motorlu araç tamirâtı ise %8,6 büyümüştür

2005 Ocak-Eylül dönemi itibariyle sıralama genel olarak değişmemekle birlikte finans sektörü ikinci sıraya yükselmiştir. Bunun yanında imalat sanayi ve maden endüstrisinin önemi halen devam etmektedir. İmalat sanayi son beş yıldır sektörel bazda yabancı yatırım çekmedeki birinciliğini devam ettirmektedir. Durum 2006 yılının Eylül ayı itibariyle de çok fazla değişmemiştir.

Aşağıdaki tabloda Kırgızistan'daki doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının eyaletler (oblast)

Tablo: 5

Kırgızistan'da Sektörler Bazında Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırım Girişleri
(Cari Fiyatlarla, 000.- \$)

	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2005/9	2006/9
Toplam	136.301	108.562	89.608	90.089	115.666	146.956	175.585	210.300	136.424	189.460
Tarım, Avcılık, Ormancılık	300	620	41	130	805	2.010	9.753	800	620	3.556
Madencilik	1.628	4.005	4.608	4.321	5.058	12.285	9.952	24.300	21.700	34.773
İmalat Sanayi	27.874	55.732	44.026	50.897	52.802	73.164	92.973	94.800	61.000	75.771
Enerji, Gaz ve Su Üretim ve Dağıtım	69	0	0	0	32	323	2.203	103	103	11
Yapı	21.199	11.647	4.670	129	2.167	5.038	5.818	12.100	2.500	5.085
Ticaret, Motorlu Araçlar Tamiri	58.868	15.489	14.687	23.267	19.738	22.627	24.579	21.800	14.300	22.954
Oteller ve Restoranlar	999	130	10.588	6.963	4.812	1.961	961	2.500	1.850	1.719
Nakliye ve Haberleşme	8.132	795	3.079	2.309	7.955	4.670	6.880	4.700	4.500	5.315
Finansal Aktiviteler	5.375	1.664	1.560	470	6.006	3.961	10.814	41.000	25.500	33.609
Emlak ve Kiralama Hizmetleri	11.634	18.083	5.600	1.377	13.172	3.545	8.792	7.400	4.051	5.611
Kamu Hizmetleri	0	0	0	0	0	1.394	677	100	100	251
Eğitim	59	45	73	80	2.612	9.325	1.000	0	0	1
Sağlık ve Sosyal Hizmetler	129	72	1	15	6	5.318	763	0	0	804
Konut, Sosyal ve Kişisel Hizmetler	37	280	677	130	502	1.336	421	700	200	0

Kaynak: K.C. Milli İstatistik Komitesi, <<http://stat.kg/Eng/Database/Index.html>> ve <<http://stat.kg/Rus/Data-base/Tab27.xls>>, 16.09.2007 tarihli Erişim verileri kullanılarak oluşturulmuştur.

arasındaki dağılımı görülmektedir. Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının çoğu, örneğin 2004 yılında %38,6'sı Bişkek şehrine yapılmıştır. Bu bölgeyi sırasıyla, Isık Göl ve Çüy Bölgeleri takip etmektedir. Talas ve Celalabat bölgeleri

ise bu bölgeleri izlemektedir. Batken, Narın ve Oş bölgelerine bakıldığında, 2004 yılında Oş şehrine ve Narın bölgesine yapılan yatırımların dışında, neredeyse doğrudan yabancı sermaye yatırımlardan hiç pay alamamışlardır.

Tablo: 6

Kırgızistan'da Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Bölgesel Dağılımı
(Cari Fiyatlarla, 000.- \$)

	2002	2003	2004	2005	2005/9	2006/9
Toplam	115.666	146.956	175.585	210.300	136.424	189.460
Bişkek Kenti	76.799	71.134	67.833	94.000	56.379	79.881
Çüy Bölgesi	9.640	9.244	19.309	54.300	26.417	62.007
Talas Bölgesi	12	1.705	10.892	12.500	12.338	26.920
Issık Göl Bölgesi	8.105	28.667	50.090	27.600	24.645	14.055

Celalabat Bölgesi	6.441	20.825	14.820	15.500	10.475	3.524
Narın Bölgesi	1.060	364	188	800	593	1.810
Oş Kenti	6.162	7.671	10.269	4.900	4.781	1.048
Oş Bölgesi	6.991	7.342	2.181	800	791	211

Kaynak: K.C. Milli İstatistik Komitesi, Kırgız Cumhuriyetinde Yatırımlar 2001–2005, Bişkek 2006. 2006 yılı verileri K.C. Milli İstatistik Komitesi'nin resmi talebimize karşılık vermiş olduğu rakamlara dayanılarak oluşturulmuştur.

Kırgızistan'daki doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının hemen hemen yarısı genelde Türkiye, Kanada ve A.B.D. tarafından gerçekleştirilmektedir. Burada da ilk sırada 2002 yılında A.B.D. iken 2003 ve 2004 yılında ilk sırayı Kanada almıştır. Türkiye genelde ikinci sıradaki yerini korumaktadır.

Kırgızistan'a Bağımsız Devletler Topluluğu dışındaki ülkelere doğrudan yabancı sermaye yatırımı girişi 2004 yılında bir önceki yıla göre

% 22,7 büyüyerek 146,4 milyon dolara yükselmiştir. Bağımsız Devletler Topluluğu'ndan gelen doğrudan yabancı sermaye yatırımları da 2004 yılında % 5,4 artarak 29 milyon dolara yükselmiştir. En büyük yatırımcı ülke % 8,9 ve 15,5 milyon dolar ile Kazakistan olmuştur. Kazakistan'ı, Rusya takip etmiştir. Kırgızistan'ın 2004 yılında elde ettiği doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının sadece % 16,5'i Bağımsız Devletler Topluluğu üyesi ülkelere gelmiştir.

Tablo: 7

**Ülkelere Göre Kırgızistan'a Doğrudan Yabancı Sermaye Girişleri
(Cari Fiyatlarla, 000.- \$)**

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2005/9	2006/9	Kümülatif	%
Toplam	89.608	90.089	115.666	146.956	175.585	210.300	136.424	189.460	1.582.396	100
B.D.T. Dışı	76.539	83.734	89.551	119.517	146.444	153.382	104.032	126.329	1.351.648	85,42
Kanada	6.757	12.984	12.730	31.121	46.518	26.131	23.339	14.026	413.385	26,12
Türkiye	12.130	16.335	13.439	25.281	23.082	16.110	5.570	11.133	185.255	11,71
A.B.D.	23.578	17.502	20.144	9.882	13.952	11.720	8.449	5.495	168.507	10,65
Almanya	9.515	22.402	8.977	5.982	8.533	36.451	19.753	43.398	154.884	9,79
İngiltere	6.079	1.627	2.543	1.973	10.491	29.478	22.194	36.600	149.727	9,46
Çin Halk Cum.	891	2.488	8.539	14.644	6.785	3.604	3.604	2.924	43.630	2,76
Güney Kore	62	3.917	7.679	7.217	8.515	446	364	0	42.871	2,71
Güney Kıbrıs	753	558	961	1.826	11.546	4.510	6.685	972	21.828	1,38
İsviçre	429	295	356	3.959	197	1.654	994	387	20.703	1,31
Avustralya	402	80	5.829	201	3.124	4.890	3.448	1.742	17.051	1,08
B.D.T. Ülkeleri	13.069	6.354	26.115	27.547	29.033	49.346	32.392	63.131	230.748	14,58
Kazakistan	210	1.475	6.310	13.242	15.581	40.338	24.359	56.182	140.721	8,89
Rusya	5.426	3.021	17.095	11.126	11.867	8.128	7.187	6.542	67.757	4,28
Türkmenistan	6.576	38	0	72	18	0	0	0	9.232	0,58
Özbekistan	91	1.206	286	991	305	0	25	55	4.118	0,26
Beyaz Rusya	479	160	570	1.152	459	592	554	303	3.739	0,24

Kaynak: K.C. Milli İstatistik Komitesi, Kırgız Cumhuriyetinde Yatırımlar 2001–2005, Bişkek 2006; < www.stat.kg/Eng/Database >, 16.9.2007 tarihli Erişim verileri kullanılarak oluşturulmuştur.

Özelleştirme uygulamalarının başladığı 1991 yılından 2006 yılının Temmuz ayı sonuna kadar 7.182 adet kamu işletmesi özelleştirme uygulamasına konu olmuştur. Bu dönemde özelleştirme uygulamalarına konu olan 7.182 adet işletmenin yasal statüsü değişmiştir. Farklı özelleştirme tekniklerinin kullanıldığı bu dönemde elde edilen toplam özelleştirme gelirleri 2,1 milyar Som olmuştur. 1.-\$ yaklaşık olarak 38.- Som olduğuna göre, toplam özelleştirme gelirleri 55 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Almanya, İtalya, Özbekistan, Kazakistan, Rusya, İsviçre, Türkiye ve İngiltere'den çeşitli kuruluş, grup ve kişiler Kırgızistan'daki 64 işletmenin hisselerini satın almış bulunmaktadır (K.C. Ekonomi ve Maliye Bakanlığı, 2007: 21).

5 Haziran 2006 tarihinde Kırgız Parlamentosu 2006–2007 özelleştirme uygulama programını içeren bir kanunu kabul etmiştir. Bu programa göre listelenen ve içerisinde 78 kamusal şirket, 6 limitet şirket ve 69 devlet kuruluşu bulunan toplam 153 adet varlık özelleştirilecektir. Program devletin elinde bulunan dağıtım firmalarındaki hisselerinin, ısıtma ve gaz dağıtım şirketlerinin özelleştirilmesini de kapsamaktadır. Dolayısıyla, yabancı sermaye girişleri önümüzdeki dönemde daha da artacaktır.

8. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Kırgız Ekonomisine Genel Etkileri

Geçiş ekonomileri için uluslararası doğrudan yabancı yatırım paradigması Kırgızistan için en önemli sorunlardan biridir. Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının geçiş sürecindeki ülkelere piyasaya ekonomisine geçişlerini güçlendirmede önemli bir role sahip olduğu genel kanaatinin aksine Corbin (2005; 20–24), yabancı yatırımların yerel yatırımların ikamesi olmadığı görüşünü savunmaktadır. Ancak yerel yatırım araçları ve iyi düzenlenmiş mali piyasaların bulunması kaydıyla yabancı yatırımlardan gerekli verim alınabilir. Çünkü sadece doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının özellikle geçiş ekonomileri için yeterli olmayacağını bunun yanında portföy yatırımı gibi diğer yabancı yatırım araçlarının da önemli olduğunu vurgulamaktadır.

Corbin (2005; 20–24), küresel seviyede doğru-

dan yabancı sermaye yatırım girişleri ile ülkenin kendi yerel yatırım seviyesi arasında karşılıklı pozitif bir ilişki olduğunu istatistik olarak göstermiştir. Benzer şekilde Kırgızistan'da Corbin (2005; 20–24)'in işaret ettiği uluslararası bir paradigma da mevcuttur. İşte bu paradigmadan kurtulmanın yolu özellikle geçiş ekonomilerinde doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının miktarını ve onlardan alınan verimi artırmak için kendi yerel finansal hizmetler piyasalarını kuvvetlendirme politikasını birinci öncelikli politika yapmaktır. Kırgızistan ekonomisinin öncelikleri arasında da bu anlayış yatmakta olup, özellikle mali sektörde son yıllarda ciddi bir atılım yapılmıştır. Mali sektördeki büyüme ile birlikte hizmetler sektörü tarım sektörünün önüne geçmiştir.

Kırgızistan'ın 2007 yılı itibarıyla 50'nin üzerinde ülke ile ticareti bulunmaktadır. Bağımsız Devletler Topluluğu ülkeleri içerisinde en liberal ticaret rejimine sahip ülke Kırgızistan olarak kabul edilmektedir. İthalat ve ihracat kısıtlamaları birkaç istisna dışında çok azdır. Bu istisnalar da uluslararası genel kabul görmüş uygulamadaki benzerlerinde olduğu gibi, silah, ilaç, özel madenler ve belirli antik eserler ile sınırlıdır. Ancak, her geçen gün yeni kısıtlamalar getirilmektedir. İhracat vergi ve fonlardan bağışık tutulmuş olup, ithalatta da çoğu mallardan %10 oranında sabit bir vergi alınmaktadır. Tüm bu uygulamalar neticesinde Kırgızistan'ın uluslararası ticaret hacmi Kırgız Cumhuriyeti Ekonomi ve Maliye Bakanlığı'na göre 2,5 milyar Amerikan dolarına ulaşmıştır (K.C. Ekonomi ve Maliye Bakanlığı, 2007: 34–35).

Kırgızistan'ın dış ticaret paydaşları başta Rusya olmak üzere Bağımsız Devletler Topluluğu üyesi ülkeler Kazakistan, Özbekistan, Tacikistan, Belarus ve Ukrayna; bunların dışında Çin, Almanya, İsviçre, Türkiye, İngiltere ve A.B.D.'dir. Yabancı ortaklı işletmeler Kırgızistan'ın toplam ihracatının %16'sını gerçekleştirmektedirler.

Ana ihracat kalemleri altın, tekstil, değerli olmayan metaller, ayakkabı, tütün, alkollü içecekler ve bazı küçük çaplı teknik malzemelerden oluşmaktadır. Ana ithalat kalemleri ise akaryakıt, doğal gaz, demir, makine, kimyasal ürünler, ilaç ve yiyeceklerden oluşmaktadır.

E.B.R.D.'nin 2006 yılı öngörüsünde yıllık ihracat 786 milyon dolar olarak hesaplanırken, ithalat 1,2 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. 2005 yılı ticari açığı 435 milyon dolar olarak ifade

edilmektedir. Bunun yanında cari açık miktarı da aynı yıl 196 milyon dolar düzeyinde gerçekleşmiştir.

Sovyetler Birliği döneminin ardından tüm Doğu

Tablo: 8

Kırgızistan Cumhuriyeti'nde Temel Makroekonomik ve Sosyal Göstergeler

	1994	2003	2004	2005* Tahmin	2006* Öngörü
G.S.M.H.					
G.S.M.H. (%Değişim)	-20,1	7,0	7,0	-0,6	4,0
Gayrisafi Sanayi Üretimi (%Değişim)	-36,1	17,0	3,7	-12,1	NA
Gayrisafi Tarımsal Üret. (%Değişim)	-8,6	3,2	4,1	-4,2	NA
G.S.M.H. (Milyon Som)	12.019	83.872	94.351	100.116	110.719
G.S.M.H. (Milyon \$)	1.700	1.928	2.246	2.503	2.768
Kişi Başına G.S.M.H. (\$)	249	381	435	476	520
İstihdam (%Değişim)					
İşsizlik Oranı (Yılsonu)	5,7	8,9	9,0	9,7	NA
Fiyat Değişimleri (%Değişim)					
Tüketici Fiyatları (Yıllık Ortalama)	180,7	3,1	4,1	4,3	5,5
Üretici Fiyatları (Yıllık Ortalama)	215,3	4,6	5,9	9,0	NA
Dış Sektör (Milyon \$)					
Cari Denge	-84,0	-81,0	-75,0	-196,0	-179,0
Ticari Denge	-86,0	-133,0	-171,0	-435,0	-474,0
İhracat (Fob)	340,0	590,0	733,0	686,0	786,0
İthalat (Cif)	426,0	724,0	904,0	1.121,0	1.260,0
Net Doğrudan Yabancı Yatırımlar	38,0	46,0	131,0	101,0	89,0
Dış Borç Stoku	761,0	1.978,0	2.104,0	2.154,0	NA
Borç Servisi	4,8	22,3	19,1	15,0	NA
G.S.M.H.'nin Yapısı					
G.S.M.H. içinde Tarımın Payı (%)	38,3	33,6	29,9	30,5	NA
G.S.M.H. içinde Sanayinin Payı (%)	23,9	20,2	21,7	18,7	NA
G.S.M.H. içinde Hizmetin Payı (%)	33,7	40,6	42,3	NA	NA
Muhtelif Veriler					
Nüfus (Yılsonu, Milyon)	4,5	5,0	5,1	5,1	5,2
Cari Açık/G.S.M.H. (%)	-7,6	-4,2	-3,4	-8,0	-6,6
Dış Borç/G.S.M.H. (%)	68,7	103,0	95,1	88,2	NA
Dış Borç/İhracat (%)	204,3	265,5	223,3	228,6	NA
Yoksulluk Oranı (%)	NA	NA	NA	41,0	NA
Kentli Nüfus/Toplam Nüfus	NA	NA	NA	35,0	NA
Ortalama Yaşam Süresi (Yaş)	NA	NA	NA	68,0	NA

Kaynak: Dünya Bankası (2005), Kyrgyz Republic At A Glance. (www.worldbank.org); EBRD, the European Bank for Reconstruction and Development, "Transition Report 2006: Finance in Transition", (<http://www.ebrd.org/pubs/econo/6813.htm>) verileri kullanılarak oluşturulmuştur.

* 2005 yılı rakamları yılsonu tahminlerini, 2006 yılı rakamları o yıl için yapılan öngörülerini göstermektedir.

Avrupa ve B.D.T. üyesi ülkelerde olduğu gibi Kırgızistan'da da ciddi üretim kayıpları yaşanmıştır. Madencilik ve savunma sanayi dışında üretim yapılamaz hale gelmiştir. 1990'lardan itibaren ülkeye gelen yabancı sermaye ile birlikte diğer sektörlerde canlanma başlamıştır. Halen Kırgızistan'daki toplam sanayi üretimi Sovyetler Birliği dönemindeki üretim düzeyine ulaşamamıştır ve bu üretimin üçte biri yabancı ortaklı işletmeler tarafından gerçekleştirilmektedir.

Kırgızistan'da en büyük ekonomik sektör tarım sektörüdür. Ancak tarım sektörü tam anlamıyla organize olamamış ve sermaye yetersizliği çekmektedir. Tarımsal mekanizasyon sermaye yetersizliği nedeniyle yetersiz kalmakta ve modern üretim teknikleri yerine geleneksel tekniklerle üretim yapılmaktadır. Bu da tarım sektöründen beklenen verimin alınamamasına yol açmaktadır. Buna rağmen tarım sektöründe yıllar itibarıyla büyüme devam etmektedir.

Gelecekte yabancı sermaye girişinin en yoğun olacağı sektörlerden biri olarak tarım sektörü görülebilir. Organik tarımın giderek önem kazanması ve küresel ısınma, sulak tarım bölgelerini giderek daha önemli hale getirmektedir. Kırgızistan sahip olduğu su potansiyeli nedeniyle bulunduğu bölgede stratejik önemi giderek artan bir ülkedir. Dolayısıyla gerek tarım gerekse enerji alanında yabancı sermaye açısından da giderek daha önemli hale gelmektedir.

Yabancı sermayenin ilgi alanına giren bir diğer sektör ise madenciliktir. "Kumtor" isimli Kanada maden şirketi tarafından işletilen altın madenleri bu sektördeki hem en büyük işletme hem de en önemli yabancı sermaye yatırımdır. Kırgızistan-Kanada ortaklığı olan bu şirket 1997 yılında faaliyete geçmiş olup, %30 hissesi Kanadalı Carneco madencilik şirketine ve %70'i Kırgızistan devlet işletmesine aittir (Supaşeva, 2002: 85-86). 2002 yılında bu şirket 528.550 ons altın üretmiştir* ki bu yaklaşık 15 ton altın demektir. Yıllık toplam ihracatın 2003 yılında yarıya yakını ve 2004'te üçte biri altından oluşmuştur. Kumtor madeni-

nin rezervlerinin 300 ton civarında olduğu hesaplanmaktadır (Supaşeva, 2002: 85-86).

Elektrik üretimi açısından Kırgızistan bulunduğu bölgenin başlıca elektrik üreticisidir. Ülkede su kaynakları bol miktardadır ve hidroelektrik enerji üretimi kolaydır. Ülkedeki büyük su kaynaklarının sadece yüzde 10'unu kullanılabilmektedir. Hidroelektrik enerjisi, ülke ihracatının yaklaşık beşte birini oluşturmaktadır. Kazakistan, Özbekistan, Rusya ve Çin'e elektrik ihraç edilmektedir. Ancak, elektrik enerjisinde ülkenin mevcut iletim hatlarının ve altyapısının eskimiş olması nedeniyle geniş yatırımlara ihtiyaç duyulmaktadır. Dolayısıyla bu alanda da yabancı sermaye açısından cazip bir potansiyel mevcuttur. Özellikle yap-işlet-devret sistemiyle gerçekleştirilecek oto-prodüksiyon yatırımları Kırgızistan ekonomisi açısından büyük önem taşımaktadır.

Turizm ise Kırgızistan'ın geleceği açısından en önemli bir diğer gelir kaynağı olarak görülmektedir. Ülkenin coğrafyası, göllere, akarsuları ve dağları ciddi bir turizm potansiyeline sahiptir. Dünyanın gelecekteki önemli turizm mekânlarından biri olarak kabul edilen Kırgızistan'da turizm sektörüne yabancı sermaye girişini teşvik edecek çalışmalar devam etmektedir.

Kırgızistan'ın en önemli sosyal sorunlarından biri olan işsizlik açısından da yabancı sermaye yatırımları büyük önem taşımaktadır. İşsizlik ve yoksullukla mücadelenin ilk aşaması yeni istihdam alanlarının açılması olacaktır. Sermaye yetersizliği içindeki Kırgızistan ekonomisi yurtiçi kaynaklarla bu sorunun üstesinden gelemeyecektir.

Kırgızistan'ın dış borç yükü 2 milyar Amerikan dolarını aşmıştır. Sahip olduğu gayrisafi milli hâsılaya göre aşırı borçlu ülkeler arasında yer alan Kırgızistan'da önemli bütçe kalemleri hala uluslararası yardım ve bağışlarla sürdürülmektedir. Milli geliri artırmaya yönelik çabaların bir uzantısı olarak yabancı sermaye yatırımlarının önemi bir kez daha burada ortaya çıkmaktadır.

* 1 Ons = 28,3 Gram. 528.550 ons altın bu hesaba göre 14.957.965 gram etmektedir.

9. SONUÇ

Dünya yoksulluk haritası üzerinde bakıldığı zaman Kırgızistan gelir düzeyi son derece düşük ülkeler arasında yer almaktadır. Gelir düzeyinin düşüklüğü ile birlikte gelir dağılımının bozukluğu da diğer önemli bir başka sorundur. 2007 yılının ikinci yarısında küresel ısınmaya bağlı olarak yaşanan kuraklığın etkisi temel gıda maddelerinde yüksek fiyat artışları şeklinde kendini göstermiştir. Dolayısıyla gelecek dönemlerde yoksulluk ciddi sosyal patlamalara neden olabilecek bir sorun haline gelmeden gerekli önlemlerin alınması gerekmektedir.

Kırgızistan, bağımsızlık ilanından bu yana piyasa ekonomisine ve demokratik bir sisteme geçiş sürecinde önemli mesafeler kat etmiştir. Enflasyon ile başarıyla mücadele edilmiş, özelleştirme konusunda kararlı adımlar atılmış ve konvertibiliteye geçilmiştir. Ancak piyasa sistemine geçiş tam anlamı ile tamamlanabilmiş değildir. Özellikle piyasa sisteminin yasal alt yapısı hala çok zayıftır. Düzenleyici ve denetleyici kuruluşların piyasa sistemi ile bütünleştirilmesi gerekmektedir.

14 Ekim 1998 tarihinde Dünya Ticaret Örgütü'ne üye olan Kırgızistan, "kumanda ekonomisi"nden "liberal ekonomi"ye geçiş mücadelesini hızlandırmıştır. Liberal ekonomik düzenin araçlarını benimsemeye çalışan Kırgızistan'da bu sistemin kurumlarında görev alacak olan personelin yetiştirilmesi de önemli bir sorundur. Sovyetler Birliği döneminin eğitim kurumlarında yetişmiş akademisyenler günümüzün küresel gelişmelerini izleyebilmekten uzaktır. Çoğu bilgisayar ve dolayısıyla internet olanağına sahip değildir ve bu alana ilgi de duymamaktadır. Akademik kurumlarda akademik konulardan ziyade idari bir mevki ele geçirmeye yönelik çalışmalar ağır basmaktadır. Dolayısıyla geleceğin piyasa sistemine inanmış bir gençliğin üniversite sürecinden geçerek kısa vadede yetişmesi güç gibi görünmektedir. Bu noktada da yabancı sermaye girişi önemli bir değer olarak karşımıza çıkmaktadır. Yabancı sermaye girişi ile birlikte liberal sistemin piyasa hukukunu bilen kişi ve kurumlar dışarıdan ithal edilmektedir. Bir süre sonra bu kurumlar kendi düzenlerindeki sistemi

Kırgızistan'da da talep etmeye başlamakta ve kendi bünyelerinde yetiştirdikleri personeli kullanmaktadırlar.

Kırgızistan'da altyapı sistemi oldukça zayıftır. Yollar ve ulaşımın genel durumuna bakıldığında, şehirlerarası karayolu bağlantı yolları çok bozuk durumdadır. Ülkenin uluslar arası uçuş bağlantısı İstanbul aktarmalı olarak Türk Hava Yolları ile yapılmaktadır. Kara ve havayolu ulaşım altyapısı güçlendirilmeden yabancı sermaye teşvikleri uygulamanın fazla bir sonuç vermeyeceği açıktır.

Kırgızistan'da bürokrasi hala ağır işlemekte ve bürokratik işlemler çok uzun sürmektedir. İzne tabi işlemlerin kısaltılması ve yabancı sermayeli girişimcilerle ilgili mevzuatın esnekleştirilmesi gerekmektedir. Şirket kurmak ve şirketin statü tadilleri ile ilgili işlemler sadeleştirilmelidir. Yabancı yatırımcılar için oluşturulan devlet komitesinin çabaları da kırtasiyeciliği azaltıp arzu edilen düzeye indirememiştir. Bürokrasinin her aşamasında rüşvet kurumsallaşmıştır. Rüşvetin paylaşımında yaşanan sıkıntılar bürokrasinin işleyişini tıkamaktadır. Kamu kesiminde çalışabilmek bu açıdan cazip bir hale gelmiştir. Devlet memuru olabilmek için bile rüşvet ödenmesi gerekmektedir. Kırgızistan adeta ülkeyi rüşvet toplayarak yöneten oligarşik bir bürokratik yapının hegemonyasına girmiştir. Bunun en güzel göstergesi olarak Kırgızistan'ın henüz O.E.C.D.'nin rüşvetle mücadele anlaşmasını imzalamamış olması gösterilebilir.

Rüşvet toplayan bürokratik oligarşi özel sektörü en önemli gelir kaynağı olarak görmektedir. Hatta yaygın kanaate göre "eğer özel sektör kazanıyorsa mutlaka illegal bir faaliyet yapıyordur" anlayışı hala kırılmamıştır. Üretim yapan yabancı sermayeli kuruluşlar her gün kapılarına dayanan bir kamu görevlisinin rüşvet talebi ile karşı karşıyadırlar. Dolayısıyla yabancı sermaye çekmeye yönelik bütün yasal çabalar Kırgızistan'ın mevcut düzeni çerçevesinde eriyip yok olmaktadır. Bu noktada ciddi bir zihniyet değişikliğine gereksinim duyulmaktadır.

Kırgızistan'da siyasal istikrarın tam olarak yerleşmediği söylenebilir. Bu durum yabancı sermaye

açısından büyük bir risktir. Ekonominin en mobil üretim faktörü olan sermaye, siyasi istikrar olmayan alanlara yaklaşmamakta, bulunduğu coğrafyada en küçük bir siyasal istikrarsızlık belirtisi olduğu anda o coğrafyadan çıkmaktadır. Güçlü bir ekonomi ve sermaye birikimi açısından güçlü ve istikrarlı bir siyasal sistem ön koşuldur. Siyasal sisteme güven duyulmamasının en önemli göstergesi kayıt dışı ekonomidir ki Kırgızistan bu alanda oldukça kötü bir karneye sahiptir.

Kırgızistan tüm bu olumsuzluklarına karşın, pek çok avantaja da sahiptir. Bunların başında nüfusun küçük olması, okuma-yazma oranının yüksek olması, nüfusun genç olması sayılabilir. Coğrafi konumu kalkınmaya uygun olup, altın, su gibi önemli zenginliklere, ucuz işgücüne ve geniş bir ulaşım coğrafyasına sahiptir. Tarımsal potansiyeli, et ve süt ürünleri açısından zengindir. Kış, dağcılık ve avcılık turizmine uygun bir coğrafi dokusu vardır. Orta Asya'nın en demokratik ve serbest ülkesi olması, yabancı yatırımlara açık bir politikasının olması, yönetim sistemindeki reformlara açık olması, Dünya Ticaret Örgütü üyesi olan tek Orta Asya ülkesi olması, uluslararası mahkemelere başvurma hakkının tanınmış bulunması, Orta Asya pazarlarına ve hammaddeye ulaşma kolaylığı, dövizin konvertibl olması gibi avantajlara da sahiptir. Uluslararası kuruluşların desteğinin olması, ortalama işçi maliyetlerinin düşük olması, enerji fiyatlarının düşüklüğü, Orta Asya ülkeleri içinde ciddi serbest bölge rejimine sahip olması da önemli bazı avantajlarındandır.

KAYNAKÇA

- A. RUGMAN, "Forty Years of Dunning and the Theory of Multinational Enterprise", Annual Meetings in Vienna, Paper Presented at the Academy of International Business, October 1998.
- Andrzej BANIAK, Jacek CUKROWSKI ve Jan HERCZYNSKI, "On Determinants of Foreign Direct Investment in Transition Economies", in: Problems of Economic Transition, December 2002, <http://mesharpe.mesharpe.metapress.com/link.asp?target=contribution&id=B6AYJNE5JC1AD701>, Erişim Tarihi: 01.05.2007.
- Asuman ALTAY, "Piyasa Ekonomisine Geçiş Sürecinde Kamu Maliyesi Sorunları ve Çözüm Önerileri", MANAS Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C: 2, S: 15, 2001.
- Bayış SABIRBEKOV, Çokuluslu İşletmeler, Ortak Girişimler ve Kırgız Cumhuriyetinde Uygulamaları, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2002.

- Çağatay KARAKÖY, Orta Asya'da Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları: Politikaları, Stratejileri ve Teşvikler Üzerine Değerlendirme, Kırgızistan - Türkiye MANAS Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Mayıs 2006.
- D.E.İ.K., Türkiye - Kırgızistan Ticari ve Ekonomik İlişkileri, Türk Kırgız İş Konseyi, 2006, <http://www.deik.org.tr/bultenler/Kirgizistan-Subat2006.pdf>, Erişim Tarihi: 01.06.2007.
- Danışbek KURMANBEKOV, Kırgızistan'da Yabancı Sermaye Yatırımları, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Hukuk Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2003.
- Dimtri G. DEMEKAS, B. Horvath, E. Ribakova, and Y. Wu. "Foreign Direct Investment in Southeastern Europe: How (and How Much) Can Policies Help?", I.M.F. Working Paper, WP/05/110, International Monetary Fund, Washington, DC, 2005, <http://www.imf.org/external/pubs/cat/longres.cfm?sk=18247.0>, Erişim Tarihi: 01.05.2007.
- Eduardo BORONSZTEIN, Jose De GREGORIO ve Jong-Wha LEE, "How Does Foreign Direct Investment Affect Economic Growth?", Journal of International Economics, 1995, C: 45, S:1, s. 115-135.
- Erkut ONURSAL, "Hakem mi?, Hakim mi?, Ticari Uyuşmazlıkların Çözümü Size Bağlı", <http://www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/EAD/TanitimKoordinasyonDb/hakem.doc.>, 30.09.2007.
- Ertuğrul ACARTÜRK ve Hakan ARSLANER, "Geçiş Ülkelerinde Devletin Ekonomik Rolü Yabancı Sermaye ve Özelleştirme: Kırgızistan Örneği", Kırgızistan - Türkiye MANAS Üniversitesi, I. Maliye Konferansı: Geçiş Ekonomilerinde Mali Politikalar, 16 Nisan 2004, Bişkek - Kırgızistan.
- Golstein ITAY ve Assaf RAZIN, "Foreign Direct Investment - Foreign Portfolio Investment", National Bureau of Economic Research, Nber Working Paper Series, Nr. 11757, November 2005, <http://www.nber.org/papers/W11757>, Erişim Tarihi: 01.06.2007.
- Hilal YILDIRIR, "Yabancı Sermaye ve A.B.D.'ye Yönelik Portföy Yatırımları", Ekonomi ve Toplum, C: 5, S: 2, 2004, <http://www.ceterisparibus.net/dunya/makaleler.htm>, Erişim Tarihi: 13.10.2006.
- I.M.F., Dünya Ekonomisi Veritabanı, <http://www.imf.org/external/data.htm>, Erişim Tarihi: 03.09.2007.
- Jasminka SOHINGER, "Growth and Convergence in European Transition Economies - The Impact of Foreign Direct Investment", Eastern European Economics, C: 43, S: 2, March-April 2005, ss. 73-94.
- Joel BERGSMAN, Harry G. BROADMAN, ve Vladimir DREBENTSOV, "Improving Russia's Policy on Foreign Direct Investment", The World Bank, Policy Research Working Paper Nr. 2329, 2000.
- John H. DUNNING, Multinational Enterprises and the Global Economy, Wokingham, England: Addison-Wesley, 1993.
- K.C. Ekonomi ve Maliye Bakanlığı, Think Kyrgyz Republic, Doğrudan Yatırım Politikası Dairesi, Bişkek, 2007.
- K.C. Milli İstatistik Komitesi, K.C.'de Yatırımlar - 2001-2005, Bişkek, 2006.
- K.C. Milli İstatistik Komitesi, K.C.'de Yatırımlar - 2002-2004, Bişkek, 2005.
- Lütfü ÖZTÜRK, "Serbest Bölgelerdeki Doğrudan Yabancı

- cı-Sermaye Yatırımları: Dünyadaki Uygulamalara Teoriler Işığında Bir Bakış", Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi, Yıl 2004, S: 7, ss. 110-128, <<http://www.akdeniz.edu.tr/iibf/yeni/genel/dergi/Sayı07/11Ozturk.pdf>>, Erişim Tarihi: 01.01.2007.
- Muhammet AKDİŞ, Dünya'da ve Türkiye'de Yabancı Sermaye Yatırımları ve Beklentiler, YASED Yayınları, No: 33, İstanbul 1998, ss. 61-90.
- Osman PEHLİVAN ve İhsan GÜNAYDIN, "Türkiye'de Yabancı Sermaye Yatırımları ve Vergilendirilmesi", Vergi Dün-yası, (174), Şubat 1996.
- Peter B. CORBIN, "Foreign Direct Investment and Investment in Equities and Debt Instruments", Reforma Journal, Review Economy, Strengthen Democracy, 3rd Edition, July - September 2005, pp. 20-24.
- Raşida SUPAŞEVA, Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları, Kırgızistan'daki Durum, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2002.
- Semahat ABANUZ, Dünya'da ve Türkiye'de Yabancı Sermaye Yatırımları (2004), <http://soymen.com.tr/dosyalar/Dunyada_Ve_Turkiye'de_Yabancı_Sermaye_Yatırımları.doc>, Erişim Tarihi: 10.10.2006.
- T.C. Başbakanlık, Dış Ticaret Müsteşarlığı, (D.T.M.) Sermaye Hareketleri, 2002, <<http://www.dtm.gov.tr/ead/strateji/1-1.htm>>, Erişim Tarihi: 01.08.2006.

- The World Bank, "Kyrgyz Republic At A Glance", 2005, <www.worldbank.org>, 29.09.2007.
- The World Bank, World Development Indicators, 2001, <www.worldbank.org/data/wdi2001/index.html>, Erişim Tarihi: 21.09.2007.
- The World Bank, World Development Indicators, 2004.
- UNCTAD, "FDI from Developing and Transition Economies: Implications for Development", World Investment Report: 2006, <<http://www.unctad.org/Templates/webflyer.asp?docid=7431&intItemID=3968&lang=1&mode=downloads>>, Erişim Tarihi: 14.05.2007.
- UNCTAD, "Global FDI Flows Continue to Fall", Now Forecasts, 2003, 2004 Rebound, <<http://www.unctad.org/templates/webflyer.asp?docid=4022&intitemid=2068&lan=1&mode=press/pr/2003/8504/09/03>>, Erişim Tarihi: 14.05.2007.
- UNCTAD, "Transnational Corporations and Internalization of R&D", World Investment Report, 2005, United Nations, Newyork and Geneva, <www.unctad.org/en/docs/wir2005_en.pdf>, Erişim Tarihi: 14.05.2007.
- UNCTAD, Doğrudan Yabancı Yatırım Veritabanı, <<http://stats.unctad.org/FDI/tableViewer/tableView.aspx>>, 30.09.2007.
- UNCTAD, Doğrudan Yabancı Yatırım Veritabanı, <<http://www.unctad.org/fdistatistics>>, 30.09.2007.